
Vaikystės sociologija, vaikų teisės ir vaikų politika

Dalė Kabašinskaitė

*Svenska Institutet,
Box 7434, SE-10391
Stockholm*

*Göteborgs Universitet,
Institutionen för social arbete,
Sprängkullsgatan 23,
d.kabasinskaite@smf.vdu.lt*

Tradicinėse socialinėse teorijose vaikai buvo matyti kaip ateities suaugusieji; naujoji paradigma sociologijoje identifiko vaikystę kaip socialinę kategoriją ir vaikus kaip socialinius veikėjus. Besikuriantys valstybės ir vaikų, kaip individualių piliečių, bei valstybės ir vaikų, kaip grupės, ryšiai buvo postūmis vaiko politikai atsirasti. Šio darbo tikslas yra išsiaiškinti, kaip vaikai matyti visuomenėje kaip grupė, kaip jie dalyvauja paskirstant visuomenės išteklius. Aptariama tradicinis ir modernus vaikystės sampratos konstravimas Vakarų ir Lietuvos visuomenėse, vaikų politikos raidos aspektai.

Raktažodžiai: šeima, vaikystės sociologija, vaiko teisės, socialinė politika

---

ĮVADAS

Per paskutiniuosius du dvidešimto amžiaus dešimtmečius peržiūrėta vaikų pozicija visuomenėje, sociologijoje vaikystė buvo identifikuota kaip socialinis fenomenas. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija vaikų teisėms suteikė politinį pagrindą, vaikų politika išryškėjo kaip atskira socialinės politikos sritis, atsiskirdama nuo šeimos ir jaunimo politikos. Tai suteikė galimybę peržiūrėti vaikų ir suaugusiųjų galios santykius. Šio darbo objektas – vaikai kaip grupė visuomenėje, darbo tikslas – išsiaiškinti, kaip vaikai matyti kaip grupė, kokias jie turi teises ir kaip dalyvauja paskirstant visuomenės išteklius. Šiame darbe aptariamas vaikystės socialinis konstravimas Vakarų visuomenėje ir Lietuvoje, kuri dabar dalyvauja integracijos į Europą procese. Straipsnyje analizuojamos tradicinės vaiko raidos ir socializacijos teorijos bei nauja modernios vaikystės paradigma sociologijoje, vaikystės konstravimas vaiko teisių perspektyvoje bei vaikystės politika kaip atskira socialinės politikos sritis.

TRADICINĖS TEORIJOS: VAIKAI KAIP ATEITIES SUAUGUSIEJI

Tiek Rytų, tiek Vakarų teorijose nebuvo esminių prieštaravimų, aiškinant vaiko vietą visuomenėje. Abi visuomenės sutiko dėl vaiko subordinacinio vaidmens suaugusiųjų atžvilgiu. Nepaisant skirtingų teorinių sąvokų, vaikai buvo matyti kaip ateities suaugusieji, re-tai tu, kuo jie yra.

Tradicinės vaiko raidos ir socializacijos teorijos pristatė vaikus kaip dar neišbaigtus kūrinius, kurie savo ir suaugusiųjų pastangomis privalo tapti suaugusiais, taigi įveikti savo nesubrendimą ir tapti „tikrais žmonėmis“ ir „tikrais visuomenės nariais“. Rai-

dos psichologija yra vyraujanti vaikystės paradigma socialiniuose moksluose. Ji sukūrė „psichologinį vaiką“, kuris keliauja apibrėžtais raidos etapais link visiško subrendimo. J. Piaget ir L. Vygotsky žmogaus raidos teorijos yra plačiausiai žinomos tiek Rytuose, tiek Vakaruose. Piaget kognityvinės raidos teorija vaizduoja vaiką kaip neišbaigtą kūrinį, kuris juda per tam tikras biologiskai apibrėžtas kognityvinės raidos stadijas link suaugusiojo kompetencijos. Čia vaiko ryšys su socialine aplinka yra vienos krypties: santykiyje su suaugusiais vaikas yra gavėjas. Vaikų kognityvinis pajėgumas buvo tiriamas eksperimentais laboratorijose, izoliuojant juos nuo natūralios aplinkos.

Skirtingai nuo Piaget, kuris pabrėžė individą, psichologas Vygotsky vaikų raidą aiškino kaip jų dalyvavimo kolektyve rezultata; Markso ir Engelso teorijas jis susiejo su psichologija. Šiose teorijose žmogaus raidai esminę įtaką turėjo visuomenė ir kultūra. Vygotsky [25] teigimu, vaiko psichologiniai ir socialiniai gebėjimai pirmiausia pasireiškia tarpasmeniniu lygiu, vėliau pasisavinami individualiu lygiu. Nors Vygotsky interpretavo vaiką kultūriniam istoriniame kontekste, tačiau vaiko raidą jis padalijo į stadijas, sureikšmindamas individualų pasisavinimą, palyginti su vaiko dalyvavimu kolektyve [4].

Naujosios paradigmos sociologijoje atstovai kritiko tokią ribotą vaiko raidos (kaip proceso, kurio tikslas „nuo nesubrendimo iki suaugusio kompetencijos“ [4]) suvokimą. Jie pasisakė ir dėl vaiko, kaip tarpasmeninių ryšių dalyvio, neįvertinimo, nes vaikai raidos psichologijoje buvo matyti kaip negalintys turėti indėlio į vaikų–suaugusiųjų santykius bei negalintys sukurti savo kultūros. Psichologinis diskursas šeštajame dešimtmetyje buvo perkeltas į sociologiją ir tapo socializacijos teorijos pagrindu. Ši teorija

Vakaruose išsiplėtojo sociologijoje vyraujant struktūriniam funkcionalizmui. Jos ryškus atstovas T. Parsons analizavo nuklearinę šeimą, kuri „niekada nebuvo, ypač Amerikos atveju, nepriklausoma visuomenė, bet maža ir smarkiai diferencijuota visuomenės subsystema“ [17: 35]. Jo požiūriu, vaikai turėjo reprodukuoti socialinę tvarką kaip pasyvūs socialinių normų perėmėjai.

Parsons idėjos neprieštaravo sovietinei ideologijai, kur autoritarinei valstybei buvo svarbu kontroliuoti savo piliečius. A. Makarenko, sukūręs sovietinio kolektyvinio auklėjimo teoriją ir praktiką, apibrėžė šeimą kaip „organinę tarybinės visuomenės dalį“, kuri nefunkcionuoja „nepriklausomai nuo visuomenės moralinių reikalavimų“. Pagal jį, valstybė šeimos atžvilgiu turi „tam tikrą socialinę valdžią“ ir reikalauja iš šeimos „tinkamo ateities piliečių auklėjimo“ [Makarenko cituojamas iš 2]. Sovietų Sąjungoje buvo ypač pabrėžiama kolektyvo svarba vaiko auklėjime. 1960–1970 m. atlikus palyginamąjį tyrimą JAV ir Tarybų Sąjungoje [2], pastarojoje pastebėtas aktyvus kolektyvo vaidmuo, vadovaujant vaiko elgesiui ir nukreipiant vaiko veiklą bendram kolektyvo tikslui.

Taigi tiek Vakaruose, tiek Rytuose vaikų socializacijos tikslas yra visuomenės normų perdavimas. Vakaruose visuomenės normų perdavėja vaikui yra nuklearinė šeima, buvusioje Sovietų Sąjungoje – sovietinė šeima ir kolektyvas. Abiejose visuomenėse šeimos turi pateisinti visuomenės lūkesčius.

Socializacijos teorija buvo kritikuojama naujosios vaikystės paradigmos sociologijoje atstovų dėl vaiko kaip būsimo suaugusiojo suvokimo ir dėl nepastebimo vaikų indėlio į visuomenę [2, 11, 19]. Socializacijos teorija stokojo sociologinio požiūrio į vaikystę. Sociologijoje išryškėjo naujo požiūrio į vaikus poreikis.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1990 m., šalies visuomenei buvo svarbu stiprinti nacionalinę valstybę. Buvo ryškinamas šeimos kaip tautinio identiteto kūrėjos bei vaikų kaip tautinės kultūros perėmėjų vaidmuo. Etninės vaikystės modelis sunkiai komponavosi moderniam pasaulyje. A. Juodaitytė [13] atkreipė dėmesį į tai, jog reikia naujo požiūrio į vaikystę Lietuvoje bei jos ideologiją tradicinių ir modernių sampratų sankirtoje.

NAUJOJI PARADIGMA: VAIKYSTĖ KAIP SOCIALINĖ KONSTRUKCIJA

XX a. vaikystė buvo apkeista sritis sociologijoje. Qvortrup [18] teigimu, iki XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios buvo sunku surasti sociologinį požiūrį į vaikystę. Vaikystės sociologija nebuvo institucionalizuota ir praktiškai nebuvo dėstoma jokiam universitete. Tik aštuntojo dešimtmečio viduryje suaktyvėjo vaikystės sociologijos tyrimai. 1990 m. Pasauliniame sociologų kongrese įsteigta vaikystės sociologijos grupė. Tokios

grupės sociologijoje, psichiatrijoje ir švietime buvo suformuotos prieš šimtmetį [18].

Naujas postūmis vaikystės sociologiniame supratime buvo tarptautinis tyrimas „Vaikystė kaip socialinis fenomenas – nuorodos socialinei politikai (Vaikystės projektas)“. Tyrimas vykdytas 1987–1992 m. šešiolikoje Europos valstybių. Projekto tikslas buvo naujos vaikystės paradigmos paieškos ir „sociologinio matomumo“ suteikimas vaikystei [20]. Šios paradigmos atspirties taškas buvo prielaida, jog vaikystė yra socialinė konstrukcija: vaikystė yra integrali visuomenės dalis ir „būdama kultūros dalimi, transformuojasi laike ir erdvėje“ [23: 118]. Tyrime vaikystei buvo suteikta „konceptuali autonomija“. Vaikų suvokimas kaip „priklausomų“ buvo atmestas, jiems suteikiant konceptualią „lygybę“ santykiyje su kitomis visuomenės grupėmis bei kategorijomis [20: 20].

„Vaikystės projektas“ išryškino dvi sąvokų ir teorijų grupes: viena grupė atspindėjo vaikystės ir suaugusiųjų ryšius, kita grupė aiškino vaikystę kaip kūrybinį vaikų dalyvavimą savo pačių kultūroje. Kadangi šio darbo akiratyje yra vaikų politika ir teisės, naudosisi sąvokomis ir teorijomis, kurios atspindi vaikų–suaugusiųjų ryšius. Patikslinti šiuos ryšius ypač svarbu, kai galia, išteklių ir teisės yra netolygiai pasiskirstomi tarp vaikų ir suaugusiųjų.

Vaikystė kaip socialinė konstrukcija

Vaikams esant analizės centre kyla vaikystės sąvokos klausimas. Kaip turėtume elgtis su šios sąvokos vienas kita ir daugiskaita: vaikyste ir vaikystėmis? Keleto vaikysčių egzistavimas yra akivaizdus. Vaikai buvo visuomenės dalis skirtingais istoriniais periodais bei dalis skirtingų visuomenės grupių toje pačioje visuomenėje. Galime kalbėti apie viduramžių ir modernią vaikystę, apie miesto ir kaimo vaikystę ir pan.

„Vaikystės projekte“ vaikystė buvo konceptualizuota darant prielaidą, jog galima kalbėti apie vaikystę apibendrintai, atsižvelgiant į laiką, erdvę, ekonomiką ar kitus atitinkamus kriterijus, nes vaikystės turi daugelį bendrų bruožų. Ši prielaida [20: 6] leidžia suvokti vaikystę kaip struktūrinę formą ar kategoriją, kuri gali būti „lyginama su kitomis formomis ar kategorijomis visuomenėje“, bei pavaizduoti tiek vaikystę, tiek visuomenę, kurioje ta vaikystė tarpsta.

Vaikystės sąvoka kaip struktūrinė kategorija ypač tinka analizuoti vaikų ir suaugusiųjų ryšį Vaiko teisių konvencijos perspektyvoje.

Vaikai kaip amžiaus grupė

Teigiu, kad vaikai kaip amžiaus grupė yra tinkama perspektyva vaikystės, įterptos į kitas visuomenės struktūrines formas, analizei. Amžius yra vyraujantis kriterijus nustatant vaikų kaip socialinės grupės poziciją visuomenėje, skirstant išteklius tarp skirtingų

amžiaus grupių bei nustatant vaikų vietą visuomenės galios struktūroje [8].

Pagal Vaiko teisių konvenciją, vaikystė prasideda nuo gimimo ir tęsiasi iki 18 metų. Šiame amžiaus tarpsnyje vaikai yra ekonominio ir politinio priklausomumo stadijoje. Ekonominė prasme jie yra priklausomi nuo šeimos išteklių bei socialinių paslaugų. Vaikų politinės teisės yra apribotos: teisę balsuoti jie įgyja nuo 18 metų.

Amžius yra sąlygotas biologiškai, kita vertus, tai yra socialinė konstrukcija; taigi jis gali būti skirtingai apibrėžtas, atsižvelgiant į socialinį bei politinį kontekstą. Priklausomumas yra „vaiko“ amžiaus pasekmė ir neatskiriama vaikystės charakteristika, tai sukuria vaikų specialų ryšį su kitomis visuomenės grupėmis. Vaikų priklausomumo laipsnis gali kisti dėl socialinės, ekonominės ir teisinės visuomenės struktūros.

Amžius yra pagrindas darant politinius sprendimus apie išteklių paskirstymą. Tyrimų duomenys Ekonominio bendradarbiavimo ir raidos organizacijos šalyse patvirtina faktą, kad gerovės valstybės nepakankamai remia vaikus, skirstydamos lėšas tarp kartų. Lėšos, skirtos šeimoms su vaikais, sudaro gerokai mažesnę dalį išlaidų vienam gyventojui, palyginus su tiesioginėmis išlaidomis, skirtomis seniems žmonėms [22: 346], bei daugiau vaikų, nei darbingo amžiaus suaugusiųjų, gyvena skurde. Pasak Sgritta [22], amžiaus kriterijus yra retai išskiriamas sociologiniuose tyrimuose. Sprendžiant apie lygų išteklių paskirstymą, svarbiausi rodikliai būna ekonominis ir socialinis statusas, rasė ir lytis. Šiuo atveju, kadangi amžius yra išskirtinis vaikų bruožas, eliminuojant amžiaus kriterijų eliminuojami ir vaikai.

Vaikų ir suaugusiųjų asimetrinis galios santykis yra pagrindas skirtingam elgesiui vaikų atžvilgiu. Ribą tarp vaikų ir kitų piliečių įstatymuose grindžiama vaiko amžiumi. Pagal Näsman [15], vaikų elgesio reguliavimas teisėje pagal amžių yra vaikystės socialinio konstravimo dalis. Vaikai įstatymuose yra nuskaityti kaip tam tikra piliečių kategorija, kuri diskriminuojama suaugusiųjų atžvilgiu. Tai apibūdinama [7: 34] kaip „dvigubas standartas, kuris yra giliai išsiskiręs socialinėje praktikoje, gerai įtvirtintas įstatymuose ir kuris nustato vienas teises suaugusiems“ ... „o kitas teises vaikams“, tai gali skirtis įvairiose šalyse. Vaikų amžiumi gali būti apribota jų teisė į religijos laisvę, teisė į darbą, teisė nuspręsti, su kuo jie nori gyventi, ir pan.

Vaikų amžius yra kliūtis jų politiniam dalyvavimui. Vaikai neturi balsavimo teisės bei negali būti išrinkti, neturi savo atstovų parlamente. Vaikų politinė padėtis visuomenėje priklauso nuo kitų visuomenės grupių, kurios gali už juos kalbėti. Vaikų klausimams gali atstovauti tėvai, tačiau jų balsas nėra pakankamai stiprus visuomenės galios struktūroje, nes šeimos dabar turi mažai vaikų, ir periodas turint ma-

žus vaikus yra gerokai sutrumpėjęs [8: 156]. Seni žmonės, palyginus su vaikais, turi stipresnę poziciją – geriau organizuoti ir turi balsavimo teisę.

Vaikas ir šeima: vaikystės familializavimas

Šeima yra ypatinga erdvė vaiko–suaugusiojo ryšiams konstruoti. Ji kaip saugi ir tinkamiausia aplinka vaiko vystymuisi, gerovei ir apsaugai yra struktūrinė vaikystės forma. Šeimos kultūra, kuri remiasi vaiko–suaugusiojo galios santykiu, skiria vaikui subordinacinę poziciją ir padaro vaiko klausimus privačiu šeimos reikalu.

Makrinioti siūlo familializacijos sąvoką vaikystės socialinio conceptualizavimo analizei: „Familializacijos terminas nurodo vaikystės susiliejimą su šeimos institucija iki tokio laipsnio, kad ji tampa neatskiriama elementu, kuris užslepia jos silpnosios dalies, kaip atskiros visumos, socialinį matomumą“... „Vaikystės susiliejimas su šeimos institucija tampa pagrindine nuoroda turint tiek formalų, tiek neformalių reikalų su vaikais. Oficiali statistika, įstatymų straipsniai, gerovės politika, švietimo institucijos bei kasdieniai pokalbiai patvirtina vaikų suvokimą per šeimą“ [14: 268].

Familializacija yra būdas, kuriuo vaiko klausimai pristatomi socialinėje statistikoje – šeima arba namų ūkis yra statistinių duomenų objektas. Šiuo atveju turime informaciją apie šeimą kaip visumą, bet, pavyzdžiui, negalime žinoti, kiek vaikų gyvena išsiskyrusiose šeimose ar su bedarbiais tėvais.

Familializacijos sąvoka išryškina šeimos kaip ideologijos klausimą [14]. Ši sąvoka, kaip sociologinės analizės priemonė, priešpastatyta šeimos formų įvairumui, kuriuo anksčiau visuomenė nepasizymėjo. Naujų šeimos formų fenomenas yra pastebimas tiek Vakarų, tiek Lietuvos visuomenėse. Šioje situacijoje įprasto šeimos modelio suvokimas yra priešpastatytas vaikystei, kuri tarpsta skirtingose šeimos aplinkose. Svarbiu tampa klausimas, kaip vaikystė bus suvokiama skirtinguose šeimos kontekstuose, didėjant šeimų, gyvenančių nesantuokoje, vienos motinos šeimų ir antroje santuokoje gyvenančių šeimų skaičiui.

Su moters įdarbinimu abiejų dirbančių tėvų šeimos modelis tapo norma Vakaruose, bet peržiūrimas Lietuvoje po sovietinės sistemos žlugimo. Debatai vyksta dėl lyčių vaidmens, dėl atsakomybės už vaikų priežiūrą šeimos viduje bei tarp šeimos ir valstybės. Abiejų dirbančiųjų tėvų atveju valstybė turi dalytis vaikų priežiūros atsakomybe, nes šeima yra labiau priklausoma nuo paslaugų ir finansinės paramos [8], derindama tėvystę su darbu.

Moters įdarbinimas prieštarauja tradiciniam motinystės ir namų šeiminių socialiniam konstravimui, kurio pagrindas yra motinos vaidmens, ypač ankstyvoje vaikystėje, sureikšminimas bei moters

susiejimas su šeimos aplinka. Dienos vaikų priežiūros paslaugos yra iššūkis pagrindinei šeimos funkcijai, nes valstybė verčiama dalytis vaiko priežiūros atsakomybe su šeima. Vis dėlto valstybė yra linkusi pristatyti vaikų teisę į dienos priežiūrą kaip tėvų atsakomybę [14]. Šiuo atveju, ar vaikai gauna vietą dienos priežiūros įstaigose, priklauso nuo tėvų ekonominio statuso. Taigi vaikų poreikio dienos priežiūrai patenkinimas priklauso nuo tėvų, bet ne nuo vaikų padėties [15].

Vaikai gali būti mažiau matyti visuomenėje dėl pernelyg didelio motinystės akcentavimo ir tėvystės nepakankamo vertinimo. Teigiama [12], kad „moters-vaiko“ ašis marginalizuoja vaikus industrinėje visuomenėje, nes vaikai prarado savo, kaip turto perėmėjų, vaidmenį, ir vyrai yra mažiau linkę legalizuoti santuoką bei prisiimti atsakomybę už vaikus. Besikeičiantys šeimos modeliai (gyvenimas ne santuokoje, vienos motinos šeima bei skyrybos) yra tos priežastys, kurios verčia peržiūrėti vaiko ir tėvo santykius. Svarbu peržiūrėti tėvo teisinę poziciją ir finansinę atsakomybę, nes vienos motinos šeimų skaičius vis didėja, ir jos yra ekonomiškai silpnesnės.

Parama, kurią valstybė skiria vaikams, suteikiama per šeimą ir priklauso nuo tėvų charakteristikų bei situacijos. Daugelio vaikų reali padėtis neįvertinama, ir iš vaikų nepakankamai aprūpintose šeimose yra taip pat atimama galimybė gauti lygią visuomenės išteklių dalį.

Vaikų gyvenimo sąlygos priklauso nuo to, kaip šeima ir valstybė dalijasi vaikų auginimo atsakomybe. Šis dalijimosi pobūdis priklauso nuo į vaiką orientuoto požiūrio vaiko-suaugusiojo santykiuose. Oldman [16] siūlo išlaisvinti vaikus iš familializavimo, nes vaiko patirtyje vis mažiau vyrauja privati šeimos sfera. Qvortrup [20] teigia, jog vaikai tikrovėje yra individualizuoti ir defamilializuoti, nes jie vis dažniau būna vieni ar juos prižiūri kiti suaugusieji, bet ne tėvai.

Apibendrinant galima teigti, kad į vaiką orientuotas požiūris yra susietas su vaiko-suaugusiojo ryšiais šeimoje, t. y. su familializavimu ir defamilializavimu.

JUNGTINIŲ TAUTŲ VAIKO TEISIŲ KONVENCIJA: VAIKAS KAIP INDIVIDAS

Žmogaus teisių idėja yra tai, jog kiekvienas asmuo vertas pagarbos. Vaiko teisių konvencija yra pirmas tarptautinės teisės dokumentas, kuris suteikia vaikams žmogaus teises ir pripažįsta juos autonomiškais individais. Vaiko teisių paradigma skiria daug dėmesio vaiko, kaip socialinio veikėjo, socialinės erdvės sukūrimui. Ji inicijuoja atsiskyrimą nuo raidos paradigmos, kur vaikas yra suvokiamas kaip suaugusiųjų tikslas, ir postūmį link požiūrio į vaiką kaip pilietį. Vaiko teisės į apsaugą ir aprūpinimą, kaip

ankstesnių dokumentų išdava (žr. 1924 m. Tautų Lygos ir 1959 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracijos), buvo išplėtos link vaiko teisės į dalyvavimą. 1989 m. Vaiko teisių konvencijos naujumas buvo kultūrinių, socialinių ir ekonominių teisių išplėtimas, garantuojant vaikui pilietines ir politines teises.

Vaiko teisių pripažinimas išjudina nusistovėjusią socialinę tvarką ir galios struktūrą visuomenėje. Vaiko, šeimos ir valstybės ryšiai turi būti peržiūrimi ir analizuojami nauju būdu – atsižvelgiant į vaiką kaip socialinio veikėjo vaidmenį. Postūmyje nuo vaiko, kaip apsaugos ir globos objekto, suvokimo link vaiko, kaip veikėjo, suvokimo keičiasi suaugusiojo vyrovimo pobūdis: nuo hegemonijos į socialinę partnerystę [1].

Näsman [15: 315] teigia, kad „vaikai yra jų individualizavimo istorinio proceso pradžioje“. Ji lygina jų situaciją su moterų, nes jų padėtis santykiuose su vyrais buvo diskutuojama XIX a. ir reikšmingai pakito XX a.

Vaikas kaip individas

Vaikų padėtis šeimoje pasikeitė dėl šeimos ekonominės priklausomybės nuo darbo užmokesčio industrinėje ir poindustrinėje visuomenėse. Šis pokytis nulėmė tai, jog tiek tėvai, tiek vaikai daugiausia laiko praleidžia už šeimos ribų. Šeima, kaip tradicinė vaikų veiklos aplinka, buvo pakeista dienos priežiūros įstaigomis, mokykla bei veikla po pamokų. Tėvų kontrolė vaikams sumažėjo, nes ją perėmė specialistai. Vaikai buvo nukreipti į individualizacijos ir institucionalizacijos procesą. Šis procesas susilpnino vaiko ryšius su šeima ir padidino jo priklausomybę nuo valstybės [15]. Šiuose ryšiuose vaikai tapo svarbūs kaip individai.

Vaiko teisių konvencija reikalauja, jog valstybė kurtų ryšius su vaiku kaip individualiu piliečiu ir atsižvelgtų į vaikus, darydama politinius sprendimus. Konvencijos 3-iajame straipsnyje pristatoma „palankiausias intereso“ sąvoka, kuri reikalauja, jog Valstybė išipareigotų matyti vaiką iš jo/jos perspektyvos. Ši sąvoka prieštarauja įprastai „vaiko poreikių“ sąvokai, kuri yra specialistų, politikų ir tėvų žodyno dalis. „Vaiko poreikių“ sąvoka siejasi su vaiko raidos paradigma, nes joje vyrauja suaugusiojo kaip rūpintojo statusas [27]. Konvencija suteikė galimybę naujiems procesams: nuo vaiko „poreikių“ link „interesų“ išryškėjimo teisiniame ir politiniame formulavime.

Visuomenėje vyrauja supratimas, kad vaikai turi būti apsaugoti tėvų, mokytojų, socialinių darbuotojų ar kitų specialistų, kurie yra suaugusieji, galintys nuspręsti apie vaikui palankiausias interesus. Konvencija išryškina postūmį nuo sprendimų darymo „dėl“ vaiko prie sprendimų darymo „su“ vaiku, t. y. išiklausymo į vaiko nuomonę. Konvencijos 12-as straipsnis

nis reikalauja, jog valstybė garantuotų vaikui, kuris gali išreikšti savo nuomonę, teisę nevaržomai pareikšti savo nuomonę visais jį/ją liečiančiais klausimais. Ši teisė pripažįsta vaiką autonomišku individu ir neapriboja jo/jos dalyvavimo priklausomai nuo vaiko amžiaus.

Individualizacijos procesas veikia vaiko ir tėvų santykius šeimoje. Vaiko teisių pripažinimas reikalauja naujos tėvų kontrolės ir valdžios išraiškos. Frønes [8: 154] teigia, jog „moderni šeima yra apibūdinama derybomis, kurių metu yra daromi sprendimai ir vykdoma socialinė kontrolė“. Derybos leidžia vaikams dalyvauti, išryškina jų kaip individualių veikėjų poziciją ir kartu sustiprina demokratinę tėvų valdžią.

Vaiko ir suaugusiųjų interesai gali būti konfliktiniai. Nors Konvencija pripažįsta, kad tėvai turi pirmą atsakomybę vaiko globoje ir kad vaiko interesai yra jų pagrindinis rūpestis (18 str.), tačiau esant tam tikroms aplinkybėms valstybė turi įsikišti į šeimą ir apsaugoti vaiko interesus. Konvencija atskiria vaiko teises nuo šeimos teisių bei „suteikia vaikui nepriklausomo veikėjo statusą tėvų ir valstybės atžvilgiu“ [3: 142].

VAIKŲ POLITIKA

Pastangos išplėsti ir apibrėžti vaikų politikos ribas ypač sustiprėjo XX a. devintajame dešimtmetyje. Įtakos tam turėjo globalus vaiko teisių pripažinimas ir naujoji vaikystės sociologija. Pagrindinis Konvencijos teiginys, jog vaiko klausimai yra politiniai, padarė vaiko klausimus valstybės interesu. Naujoji vaikystės sociologija iškėlė vaikystės, kaip amžiaus grupės, matavimo visuomenėje klausimą.

Vaikų politika persidengia su šeimos, lyčių ir jaunimo politikomis. Nors šios politikos aprėpia vaiko klausimus, tačiau jose vaiko interesai nėra centrinis objektas [21]. Vaikų politikos atskyrimas nuo šeimos politikos kelia daugiausia klausimų, nes paprastai vaikai pirmiausia suvokiami kaip šeimos nariai. Toks atskyrimas yra tikslingas, nes vaikų ir šeimos politikos gali būti konfliktinės. Tai akivaizdu vaikų teisės į dienos priežiūrą atveju, kai tėvai turi derinti darbą su vaikų auginimu, o šeimos politika nepakankamai remia šeimą. Vaikų politikos formulavimas gali išplėsti politinės darbotvarkės sąrašą, bandant subalansuoti vaiko auginimo kainos pasidalijimą tarp valstybės ir šeimos.

Modernus gyvenimas, kurio išskirtinis bruožas yra institucijų daugiadimensinis pobūdis [9], paveikė šeimos gyvenimą. Sudėtingame moderniam pasaulyje šeima pati viena negali aprūpinti vaiko. Ji priklauso nuo sveikatos, švietimo ir socialinių paslaugų. Visa tai sąlygojo, jog vaikai tapo paslaugų vartotojais, ir iškėlė klausimą, kokie yra vaikų, kaip paslaugų vartotojų, poreikiai bei kokia visuomenės išteklių dalis

skiriama vaikams. Šie klausimai skatino vaiko politikos, kaip atskiros socialinės politikos srities, raidą.

Dabartinė vaikų politikos raida orientuojasi į vaiko teises. Tai įpareigoja matyti vaikus kaip individus, „kurių būtis jau negali būti paprastai įtupdyta į šeimos instituciją“ [10: 7]. Trys vaikų politikos principai: apsauga, aprūpinimas ir dalyvavimas yra išskirti sujungus atskirus Konvencijos straipsnius.

Apsauga: teisė į šeimos globą ir specialistų pagalbą; teisė būti apsaugotam nuo socialinio ir individualaus žalojimo.

Aprūpinimas: teisė į išteklius ir paslaugas. Tai reikalauja dėmesio išteklių paskirstymui tarp vaikų ir suaugusiųjų.

Dalyvavimas: teisė į socialinę erdvę; teisė pareikšti nuomonę individualiai ir kolektyviai.

Vaiko apsauga Vakaruose pasireiškė industrializacijos aušroje. Ji siejosi su labdarinių organizacijų veikla, nes valstybė pagal XIX a. mąstymą negalėjo būti atjaučianti [5]. Vaiko apsauga yra susijusi su gerovės valstybės raida, ypač pasireiškusia po Antrojo pasaulinio karo, kai valstybė prisiėmė atsakomybę už savo piliečius. Dalyvavimas yra nauja vaiko teisių supratimo tendencija, kuri siejasi su demokratijos teorija ir praktika [24].

Vaikų politikos principai buvo išskirti ir diskutuojami Vakarų visuomenėje. Lietuvoje vaikų politika kaip atskira socialinės politikos sritis nėra išryškėjusi politiniuose debatuose bei akademinėje sferoje. Vyraujantis politinis diskursas dėl vaiko apsaugos yra reakcija į vis didėjantį apleistų vaikų skaičių Lietuvoje.

Vaiko apsauga

Vaiko apsauga iš esmės siejasi su vaiko priklausomumu. Visuomenė suteikia vaikui specialų statusą, pripažindama suaugusius atsakingais už vaikų apsaugą ir užtikrinančiais saugią globą. Šeima yra pripažinta kaip saugiausia ir tinkamiausia vieta vaikui. Šiandien moderniam pasaulyje šeima susiduria su daugybe reikalavimų vaiko globai. Dažnai šeimos neturi ekonominių išteklių ar įgūdžių vaiko poreikiams patenkinti, kita vertus, socialinės ir ekonominės struktūros negali pakankamai aprūpinti šeimų.

Vaiko apsaugos srityje socialinės paslaugos, kaip socialinio darbo sritis, yra ypač svarbios. Vakarų valstybės turi išplėtotą socialinių paslaugų vaikams ir šeimoms sistemą. Lietuvoje socialinės paslaugos, kaip ir socialinis darbas, yra palyginti naujos sąvokos; sovietinė sistema neigė socialinių problemų egzistavimą, todėl socialinių paslaugų šioje sistemoje nebuvo.

Freeman [7: 41] teigia, jog „teisės be paslaugų yra beprasmės“. Tad socialinės struktūros turi sukurti erdvę socialinei praktikai, t. y. teisiškai apibrėžti specialistų, kaip tarpininkų tarp vaiko ir valstybės,

dalyvavimą. Valstybės ir vaiko ryšių profesionalizavimas implikuoja vaiko kaip individo pripažinimą ir tampa svarbiu veiksmu defamilializuojant vaiką.

Vaiko aprūpinimas

Atsakomybės pasidalijimas tarp šeimos ir valstybės, aprūpinant vaikus, yra neišvengiamas moderniam pasaulyje, nes „šeimos investuoja į vaikus neturėdamos materialinės naudos“ ir, priešingai, „valstybė investuoja į vaikus ir turi iš jų naudos“ [26: 234]. Visuomenės struktūra yra organizuota taip, kad šeima matyti kaip pagrindinė vaiko aprūpinimo institucija. Engelbert [6] apibūdina šeimą kaip tendencingai vis labiau apkraunamą instituciją. Šeimai, kad ji galėtų įvykdyti visas visuomenės nusakytas užduotis, reikia lėšų ir paslaugų.

Abiejų dirbančių tėvų modelis, vyraujantis tiek Rytų, tiek Vakarų visuomenėse, reikalauja peržiūrėti tėvystės politiką, atsižvelgiant į vyro ir moters, kaip dirbančiųjų ir tėvų, vaidmenis. Tai siejasi su mažo vaiko teise į abu tėvus ir dienos priežiūrą (18.1 ir 2 str.) bei su motinystės ir tėvystės suvokimu visuomenėje. Vaiko teisė į abu tėvus priklauso nuo to, kiek valstybės politika remia tiek tėvo, tiek motinos teisę į vaiko priežiūros atostogas po jo/jos gimimo. Šis klausimas yra susijęs su tėvystės vaidmens sustiprinimu visuomenėje. Vaiko teisė į dienos priežiūrą daugiausia priklauso nuo politinio atsako į motinystės ir moters dalyvavimo darbo rinkoje derinimą. Pagrindinis klausimas – ar vaiko dienos priežiūra yra privatus šeimos reikalas, ar pasidalyta šeimos ir valstybės atsakomybė?

Pokyčiai po tarybinės sistemos žlugimo išstūmė valstybės monopolį aprūpinant piliečius ištekliais. Senosios sistemos atsitraukimas ir rinkos ekonomikos įžengimas sukūrė erdvę naujai vaiko aprūpinimo politikos raidai. Esminis klausimas – kaip valstybė ir šeima dalysis vaiko aprūpinimu, kai naujomis aplinkybėmis vis labiau skursta vaikai Lietuvoje, o valstybė yra linkusi vis daugiau atsakomybės už vaikų priežiūrą skirti šeimai.

Vaiko dalyvavimas

Įvairios visuomenės grupės konkuruoja visuomenėje dėl jų poreikių įtraukimo į politinę darbotvarkę. Vaikai, kaip grupė, dėl politinės galios stokos negali konkuruoti su suaugusiais. Vaiko teisės keičia vaikų padėtį juos įgalindamos; vaikams jos suteikė galimybę „tapti kartu su suaugusiais vaikų politikos socialiniais subjektais“ [1: 315]. Vaiko teisių konvencija vaikams garantavo politines ir civilines teises. Šiuo pagrindu vaiko dalyvavimas plėtojasi dviem kryptimis: į laisvę daryti sprendimus, susijusius su jų gerove (12 str.), ir saviraiškos laisvę (13 str.) [24].

Konvencijos 12 straipsnis reikalauja atsižvelgti į vaiko nuomonę. Tai reikalauja iš suaugusiųjų sudaryti tokią aplinką, kurioje vaikai galėtų dalyvauti priimančius sprendimus. Pagrindinis klausimas – kaip bus daromi sprendimai: dėl vaikų ar su vaikais? Tai priklausys nuo to, kaip specialistai, dalyvaujantys priimančius sprendimus, matys vaiko interesus ir kaip teisinės procedūros parems vaiką kaip individą.

Vaikų teisė į saviraišką visuomenėje yra demokratinės socialinės raidos dalis. Vaikai su suaugusiais turi teisę į žodžio, religijos ir sąžinės laisvę (14 str.), teisę laisvai jungtis į asociacijas (15 str.). Šie Konvencijos straipsniai nusako vaiko kaip jauno piliečio teises į dalyvavimą. Jie kelia iššūkį vaikų ir suaugusiųjų galios santykiui.

IŠVADOS

Naujoji vaikystės paradigma pasiūlė požiūrį į vaikystę kaip socialinę konstrukciją, kuri gali keistis priklausomai nuo socialinio bei ekonominio konteksto. Ji išskyrė vaikus kaip grupę, siekdama padaryti juos matomais visuomenėje santykiuose su suaugusiais. Ribotas vaiko amžius, palyginus su kitomis grupėmis, ir jo/jos priklausomumas nuo šeimos sukuria specialų vaikų ryšį su kitomis grupėmis visuomenėje.

Kiek vaikai yra pripažįstami visuomenėje, tai susiejama su į vaikus orientuotu požiūriu jų santykiuose su suaugusiais šeimoje ir visuomenėje. JT Vaiko teisių konvencija suteikė vaikams teises ir pripažino juos autonomiškais individais. Teisių perspektyva paskatino postūmiui nuo vaiko kaip globos ir apsaugos objekto suvokimo link vaiko kaip veikėjo suvokimo.

Vaikų gyvenimo individualizavimas ir institucionalizavimas paveikė vaikų politikos kaip atskiros socialinės politikos srities raidą. Dabartinė jos raida grindžiama trimis Vaiko teisių konvencijos principais: apsauga, aprūpinimu ir dalyvavimu. Dalyvavimas yra naujas požiūris į vaikų ir suaugusiųjų santykius, kuris siejasi su demokratinės praktikos išplėtimu, vaikams suteikiant pilietines ir civilines teises.

Lietuvoje vaikų politika, kaip atskira socialinės politikos sritis, nėra išryškėjusi tiek politiniame, tiek akademiniam gyvenime. Vyraujantis politinis diskursas visuomenėje yra vaiko apsauga. Į pastarąją sritį yra orientuoti valstybės politiniai sprendimai, teisinis reguliavimas bei žiniasklaidos dėmesys. Stokojant į vaiką orientuoto požiūrio socialinėje politikoje, vaiko aprūpinimas ir dalyvavimas nėra suprantami kaip atskiri politikos elementai, kurie gali paveikti vaiko apsaugą bei vaiko politiką kaip visumą. Į vaikus, kaip į grupę, silpnai atsižvelgiama skirstant visuomenės išteklius.

Gauta
2002 03 06

Literatūra

1. Bardy M. The Manuscript of the 100-Years Project: Towards a Revision. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
2. Bronfenbrenner U. *Two Worlds of Childhood*. London: George Allen & Unwin LTD, 1971.
3. Cass B. The Limits of the Public/Private Dichotomy: a Comment on Coady & Coady. Alston P., Parkert S. and Seymour J. (eds.). *Children, Rights, and the Law*. Oxford: Clarendon Press, 1992.
4. Corsar W. A. *The Sociology of Childhood*. Thousand Oaks: A Sage Publication Company, 1997.
5. Dahl T. S. *Child Welfare and Social Defence*. Oslo: Norwegian University Press, 1985.
6. Engelbert A. Worlds of Childhood: Differentiated but Different. Implications for Social Policy. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
7. Freeman M. D. A. The Limits of Children's Rights. Freeman M. D. A. and Verman P. (eds.). *The Ideologies of Children's Rights*. Netherlands: Martinus Nijhoff, 1992.
8. Frønes I. Dimensions of Childhood. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
9. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. UK: Polity Press, 1990.
10. James A., Jenks Ch. and Prout A. *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press, 1998.
11. James A. and Prout A. (eds.). *Constructing and Reconstructing Childhood: New Directions in the Sociology of Childhood*. Hampshire, Bristol: The Falmer Press, 1990.
12. Jensen A.-M. The Feminization of Childhood. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
13. Juodaitytė A. Vaikystės ideologija: tradicijų ir modernių sampratų sankirtos. *Tiltai*. 1999. Nr. 3–4. P. 53–64.
14. Makrinioti D. Conceptualization of Childhood in a Welfare state: a critical Reappraisal. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
15. Näsman E. Individualization and Institutionalization of Childhood in Today's Europe. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
16. Oldman D. Adult-child Relations as Class Relations' Europe. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
17. Parsons T. and Bales R. F. *Family, Socialization and Interaction Process*. New York: The Free Press, 1955.
18. Qvortrup J. Childhood in Europe: A New Field of Social Research. Christholm L. (ed.). *Growing up in Europe*. Berlin, New York: de Gruyter, 1995.
19. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
20. Qvortrup J. Childhood Matters: an Introduction. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
21. Ruxton S. *A Children's Policy for 21st Century Europe: First Steps*. Euronet, 1999.
22. Sgritta G. B. The Generational Division of Welfare: Equity and Conflicts. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
23. Solberg A. Negotiation Childhood: Changing Constructions of Age for Norwegian Children. James A. and Prout A. (eds.). *Constructing and Reconstructing Childhood: New Directions in the Sociology of Childhood*. Hampshire, Bristol: The Falmer Press, 1990.
24. Sünker H. The Politics of Childhood, Children's Rights and the UN Convention. Chisholm (ed.). *Growing up in Europe*. Berlin, New York: de Gruyter, 1995.
25. Vygotsky L. S. *Mind in Society*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1988.
26. Wintersberger H. Costs and Benefits – The Economics of Childhood. Qvortrup J., Bardy M., Sgritta G., Wintersberger H. (eds.). *Childhood Matters*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury, 1994.
27. Woodhead, M. Psychology and the Cultural Construction of Children's Needs. James A. and Prout A. (eds.). *Constructing and Reconstructing Childhood: New Directions in the Sociology of Childhood*. Hampshire, Bristol: The Falmer Press, 1990.

Dalė Kabašinskaitė

CHILDHOOD SOCIOLOGY, CHILDREN'S RIGHTS AND CHILDREN'S POLICY

Summary

The last two decades of the 20th century have opened the gates for the reviewing the children's position in society. Childhood has been identified as a social phenomenon in sociology, children's rights have been specified as a political issue by the UN Convention on the Rights of the Child, childhood policy has emerged as separate from family and youth policies. However, the position of childhood in society and social sciences is still rather invisible and marginalized since the presentation of children's issues is adult-oriented.

My concern is how children as a group are viewed in society and how societal resources are shared with children. To this end, I discuss the construction of childhood in Western society and in Lithuania, traditional child's development and child socialization theories, and a new paradigm of modern childhood in sociology, recognition of children as holders of a specific body of identifiable rights, children's policy as part of social policy.

Key words: family, childhood sociology, child's rights, social policy